

Poddanská města a městečka na Jihlavsku do husitských válek

Stanislav Vohryzek

NON-ROYAL TOWNS AND TOWNLETS IN THE JIHLAVA REGION UNTIL THE HUSSITE WARS

Dealing with the nobility's relationship with their non-royal towns and townlets in the pre-Hussite period is often difficult due to the lack of written sources. Therefore, it is also necessary to use information on the development of localities, which provides a breakdown of their spatial layout, art history and archaeology. Determining a locality's state of development in a certain period is often difficult. This paper outlines the development of non-royal market localities in the Jihlava region and their relationship with their aristocratic owners in the aforementioned period.

KEYWORDS:

villa forense; urbs; civitas; nobility; non-royal towns and townlets

Cílem příspěvku je prozkoumat problematiku vývoje sítě poddanských měst a městeček a vztahů šlechty a jejích poddanských lokalit v rámci území středověké provincie, která se ve 13. století nazývala podle svého centrálního hradu v Bítově jako bítovská, po zástavě hradu na konci tohoto století podle svého nového centra — hradu a města Jemnice — jako jemnická a konečně po dočasné zástavě Jemnice v první čtvrtině 14. století také jako jihlavská.¹ Zjištěné údaje budou srovnány s údaji o vývoji městské sítě v regionu Brněnska, který zkoumal Jiří Doležel.²

Rozsah zájmového území lze na západě a severu vymezit historickou hranicí Čech a Moravy, na východě tokem řeky Jihlavy, na jihu rakouskou hranicí. Vymezení hranice na východě vychází z údajů moravských zemských desek.³ Z hlediska přírodních podmínek se jedná o území příslušné k Českomoravské vrchovině, zejména jejím celkům Křižanovické vrchovině, Javořícké vrchovině, Jevišovické vrchovině, zčásti

-
- 1 Některé údaje k vývoji pojednávaných lokalit jsou shrnuty v kapitole autorovy dizertační práce o majitelích měst a městeček v oblasti v předhusitské době, viz Stanislav VOHRYZEK, *Šlechta na jihozápadní Moravě do husitských válek*, dizertační práce, Historický ústav FF MU, Brno 2017, s. 115–127; k provinciím viz Libor JAN, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 118–123.
 - 2 Jiří DOLEŽEL, *K městskému zřízení na středověkém Brněnsku do roku 1411*, in: Martin Ježek — Jan Klápště (edd.), Brno a jeho region (Medievalia archaeologica 2), Praha — Brno 2000, s. 159–259; z dalších sond podobného typu můžeme jmenovat alespoň Jaroslav BAKALA, *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výbor z článků a studií*, Brno 2002, s. 237–270 (poprvé vydáno v Časopise slezského muzea B 26, 1977, s. 97–122); Emil KORDIOVSKÝ, *Počátky měst a městeček na okrese Břeclav (do válek husitských)*, in: Luděk Galuška — Pavel Kouřil — Jiří Mitáček (edd.), *Východní Morava v 10. až 14. století*, Brno 2008, s. 245–258.
 - 3 Podrobně viz S. VOHRYZEK, *Šlechta*, s. 34–47.

i Křemešnické vrchovině a dále k Hornosázavské pahorkatině.⁴ Většina území přísluší k tzv. kolonizačnímu území, kolonizovanému soustavněji až ve 13. století, starší slovanské osídlení lze doložit na jihovýchodě území v Jemnické a Jaroměřické kotlině, spadajících pod zmíněnou Jevišovickou vrchovinu, a v omezené míře v Dačické kotlině, která je částí Křižanovické vrchoviny.⁵

Ve zkoumaném regionu vznikla ve 13. století dvě královská města, Jihlava a Jemnice.⁶ První zmínky o lokalitách s právem trhu v držení šlechty pocházejí až z roku 1294, kdy jsou Slavonice a Strmilov uváděny jako trhové vsi „villa forense“. J. Kejř uvádí, že se tento termín používal pro nekrálovské lokality bez vlastní samosprávy, kde se konaly trhy. Od nich odlišuje lokality se samosprávou, které jsou v 13. století označovány jako „oppidum“ či „civitas“. Termín městečko tedy navrhuje pro toto období neužívat.⁷ J. Mezník tuto argumentaci pro 13. století uznává, ale možnost odlišitelnosti městeček pro 14. a 15. století považuje za nespornou. Tehdy se totiž v pramelech běžně vyskytují dvojice civitas a oppidum, Stadt a Städtchen (Städtlein, Markt) a město a městečko.⁸ Terminologie je u jednotlivých lokalit nejednotná nejen proto, že se postupně vyvíjely či naopak upadaly, ale zřejmě i díky zvyku té které kanceláře. Jak upozornil A. Haas, panovnická kancelář měla tendenci označovat poddanská města 14. a 15. století v udělovaných privilegích jako „urbs“, zatímco jejich majitelé jako „civitas“.¹⁰

Městskou síť na Moravě se zabývalo několik autorů. J. Marek se pokusil identifikovat a rozlišit města a městečka na Moravě k rokům 1400 a 1500. Za města považuje kromě zmíněných zeměpanských lokalit k oběma datům Slavonice a Telč, Moravské Budějovice považuje za lokalitu na pomezí města a městečka, Dačice má za měs-

4 Jaromír DEMEK — Václav NOVÁK a kol., *Neživá příroda* (Vlastivěda Moravská. Země a lid 1), Brno 1992, s. 17; Jaromír DEMEK a kol., *Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon České socialistické republiky*, Praha 1987, s. 86–87, s. 249, s. 306, s. 394.

5 J. DEMEK — V. NOVÁK a kol., *Neživá příroda*, s. 18; J. DEMEK a kol., *Hory a nížiny*, s. 111, s. 156, s. 234, s. 236; k osídlení přehledně viz Vladimír NEKUDA — Sabine FELGENHAUER-SCHMIEDT, *Jihozápadní Morava (Südwestmähren)*, Brno 2006.

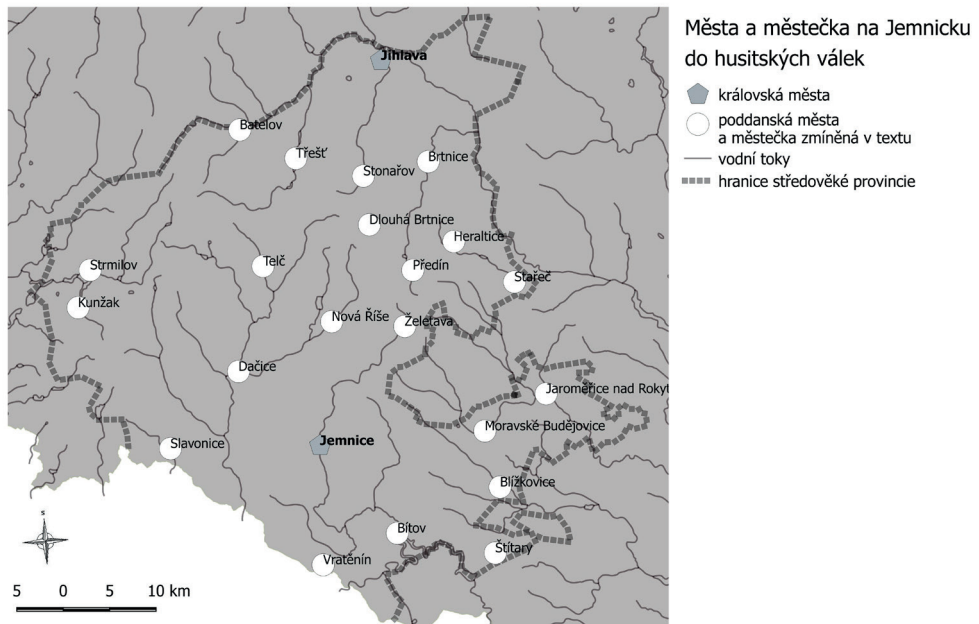
6 K dějinám obou lokalit nejnověji Renata PISKOVÁ a kol., *Jihlava*, Praha 2009; Jiří TRÍSKA a kol., *Dějiny Jemnice*, Jemnice 2010.

7 Josef CHYTL (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) V, Brno 1850, s. 9–12, č. 11.

8 Jiří KEJŘ, *Trhy a trhové vsi v Čechách a na Moravě*, Právněhistorické studie 28, 1987, s. 9–44, zde s. 28; TÝŽ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 40 a 208.

9 Jaroslav MEZNÍK, *Problém rozlišování měst, městeček a vesnic v 13.–15. století*, in: Jiří Jurok (ed.), *Královská a poddanská města od své geneze k protoindustrializaci a industrializaci*. Sborník příspěvků z mezinárodního odborného sympozia uspořádaného ve dnech 5.–6. října 2001 v Příboře, Ostrava — Nový Jičín — Příbor 2002, s. 17–22, zde s. 18–20.

10 Antonín HAAS, *Pravomoc českého krále nad poddanskými městy a městečky*, Právněhistorické studie 4, 1958, s. 153–184, zde s. 168–169; k problematice volby terminologie označování měst ve starším období viz Jindřich TOMAS, *Civitas — villa ve významu právního města v českých zemích v první polovině 13. století*, in: Cezary Buško — Jan Klápště — Lech Leciejewicz — Sławomir Moździoch (edd.), *Civitas & villa. Miasto i wieś w średniowiecznej Europie Środkowej*, Wrocław — Praha 2002, s. 17–24.

OBR. 1. Mapa zkoumané oblasti a poloha v textu zmíněných lokalit (do konce 15. století).

tečko již k roku 1400 a Jaroměřice nad Rokytnou jistě k roku 1500.¹¹ Více lokalit uvádí F. Hoffmann, k roku 1300 považuje za poddanské město Moravské Budějovice a za městečka Dačice, Želetavu, Brtnici, Třešť a Batelov. K roku 1400 pak měly dosáhnout statutu poddanského města i Slavonice a Telč, městečky se staly i Štítary, Vratěnín, Kunžak, Strmilov, Nová Říše, Stonařov a Jaroměřice nad Rokytnou.¹² Data s prvními zmínkami o městském zřízení na sledovaném území uvádí i K. Kuča, jeho encyklopedie však není prosta omylů a neobsahuje odkazy na prameny.¹³

Stanovení rozsahu městské sítě a postihnoutí vývoje jednotlivých lokalit od vsi k městečku, případně městu, si vyžaduje důkladné shrnutí pramenů k jednotlivým lokalitám. Nepomohou nám při tom privilegia o povýšení, neboť těch se dochovalo jen málo a často snad ani nebyla vydána, nýbrž je třeba sledovat pokud možno veškeré doklady zmiňující charakter lokality či přinášející údaje o konání trhu, městské samosprávě, ležení apod. Při zkoumání vztahu šlechty k jejím poddanským tržním lokalitám je možno vycházet zejména z ojedinělých údajů o privilegiih vydaných ve prospěch jich samých, či jejich obyvatel (povýšení na městečko, udělení odúmrťe, cechovní listiny, fundační činnost šlechty ve prospěch církevních institucí ve městě či městečku). Nemalý význam má sledování existence tvrzí či hradů v lokalitě, kde

11 Jaroslav MAREK, *Městská síť na Moravě v 15. a 16. století. Studie o moravské společnosti v době jagellonské I.*, Časopis Matice moravské 90, 1971, č. 3–4, s. 281–303, zde s. 297–303.

12 Naposledy viz František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 68–69 a 84–85.

13 Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I–VII*, Praha 1996–2011.

mohly sídlit její šlechtičtí majitelé. Význam poddanského města závisel také na velikosti území a počtu vesnic panství, jehož bylo střediskem. Na tamních týdenních trzích se shromažďovali obyvatelé i zemědělci z vesnic daného panství, aby si navzájem směnili své výrobky.¹⁴ Význam měst a městeček byl ovlivňován i jejich geografickou polohou, například na dálkových cestách, na jejich vývoj působila jistě i vzdálenost k jiným městům a městečkům, což mohlo omezovat rozvoj jednotlivých lokalit. Tuto problematiku je však na tomto místě možné představit jen v hrubých rysech.

Jedinou lokalitou z naší oblasti, o které máme doklad o povýšení na městečko ve sledovaném období, je **Vratěšín**. Poprvé je zmiňován roku 1251, kdy Vichard z Trnavy daroval patronátní právo zdejšího kostela premonstrátům v rakouském Gerasu.¹⁵ Po vymření jeho rodu se lokalita stala zeměpanským lénem. Na městečko ji povýšil roku 1323 Jan Lucemburský, jenž Vratěšínu udělil trh, který se měl konat každou středu. Městečko v té době drželi lénem páni z Klinberka, od jejich vymření roku 1348 pak páni z Walsee a Drosendorfu a po nich Krajířové z Krajku.¹⁶ Na katastru Vratěšína se nachází opevněné sídlo existující ve 14. století, ale není jisté, zda patřilo k této lokalitě i ve středověku. Držitelé městečka zde nesídlili, jejich sídlem byly hrady v Rakousku nebo (na konci sledovaného období) Frejštejn.¹⁷ O rozsahu vratěšinského léna máme dva doklady, roku 1348 k němu patřily kromě Vratěšína pole v Ludenu, dále Šonovice, Rančířov s fojtstvím a rychtou, Mešovice s třemi a půl lánem, dvůr s třemi podsedky v Lubnici, pět a půl lánu a dva podsedci v Kostníkách a dvůr s rychtou a příslušenstvím v Mladoňovicích. Roku 1494 jsou jako součásti panství jmenovány Vratěšín, Mladoňovice, pět půllánů a čtyři čtvrti a dvůr Sitznhof v Mešovicích, role a louka v Rančířově, pět a půl lánu a sad v Kostníkách, dvůr s příslušenstvím v Lubnici a pustá ves Stojčice, zřejmě Šonovice zmiňované roku 1348. Šlo tedy v obou případech o majetek v 6–7 lokalitách, jen část z nich ale patřila k lénu v úplnosti.¹⁸

Vývoj pěti lokalit — Slavonic, Telče, Dačic, Strmilova a Kunžaku — je spojen buď od počátku, či alespoň od 14. století s pány z Hradce. **Slavonice** jsou poprvé doloženy roku 1258, kdy je zmiňován tamní farář. Jejich tehdejší vlastník je neznámý.¹⁹ Roku 1294 patřily Oldřichovi z Hradce a byly trhovou vsí, nejspíše během první poloviny 14. století se lokalita transformovala ve vrcholně středověké město. Roku 1366 je zmiňováno městské opevnění s příkopy a branami, k čtvrtině města, kterou tehdy směnil

¹⁴ A. HAAS, *Pravomoc*, s. 156–157.

¹⁵ Jindřich ŠEBÁNEK — Sáša DUŠKOVÁ (edd.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) IV/1, Praha 1962, s. 395–396, č. 227.

¹⁶ Jan BISTRICKÝ, *Do husitských válek*, in: Vladimír Nekuda (ed.), *Dačicko — Slavonicko — Telčsko*, Brno 2005, s. 169–186, zde s. 177; Peter Ritter v. CHLUMECKÝ — Joseph CHYTL (edd.), *CDM VII*, Brno 1858, s. 574–575, č. 791; s. 816, č. 211; August SEDLÁČEK, *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*, Praha 1914, s. 121, č. 854.

¹⁷ Vladimír NEKUDA, *Středověký hrádek v katastru obce Vratěšína (Výsledky výzkumu v r. 2003)*, Přehled výzkumu 44, 2003, s. 123–132; o Frejštejně viz Miroslav PLÁČEK, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*, Praha 2001, s. 207–208.

¹⁸ P. R. v. CHLUMECKÝ — J. CHYTL (edd.), *CDM VII*, s. 574–575, č. 791; Tomáš KALINA (ed.), *Moravské zemské desky 1480–1566. II. Kraj brněnský*, Praha 1950, kn. XVI, s. 54–55, č. 178.

¹⁹ Jindřich ŠEBÁNEK — Sáša DUŠKOVÁ, *CDB V/1*, Praha 1974, s. 366–367, č. 236.

Oldřich z Hradce s markrabětem, patřil panský dům, 12 a čtvrt lánu, pět řeznických krámů, pět chlebných lavic, čtvrtina soukenice, dva mlýny, půl jezírka a lázeň. Příslušenství dalších čtvrtin města však bylo odlišné, jak ukazují pozdější údaje o celkovém počtu řeznických krámů a chlebných lavic ve městě.²⁰ Z roku 1401 pochází potvrzení stanov cechu soukeníků vydané Janem ml. z Hradce.²¹ Někteří zdejší měšťané dosáhli takového postavení, že zakupovali deskové statky na venkově. Co se týče městské správy, z roku 1369 pochází zlomek městské pečeti s pětilistou růží, roku 1373 je zmiňován rychtář a roku 1398 purkmistr a konšelé.²² V letech 1391, 1392 a 1405 je město zmiňováno jako místo ležení.²³ Původním farním kostelem byl snad zpočátku sv. Jan Křtitel na předměstí, kde byl roku 1414 založen špitál. Roku 1359 je vzpomínána existence kostela Panny Marie v ohrazeném městě. Při něm je doložena i škola. Kromě toho před městem vznikla snad již roku 1280 kaple Božího těla.²⁴ V okolí městečka byly statky drobné šlechty, zvláštní slavonické panství není doložitelné.

Druhou trhovou ves vzpomínanou roku 1294, **Strmilov**, vlastnili také páni z Hradce, a to již roku 1255. Ač nyní přísluší k Čechám, až do 16. či 17. století patřil k Moravě. Jako městečko je poprvé označen k roku 1385. K dějinám lokality se zachovalo jen málo písemných pramenů. Osídlení snad původně leželo u kostela sv. Ondřeje, který pak sloužil jako hřbitovní, neznámo kdy došlo k nové lokaci městečka, kde vznikl kostel sv. Jiljí.²⁵ Strmilov patřil stejně jako nedaleký Kunžak od druhé poloviny 14. století k šternberskému panství pánů z Hradce, ve výčtu z roku 1385 jsou jako příslušenství tohoto panství jmenovány vsi Mrákotín, Řásná, Lhotka, Praskolesy, Myslůvka, Šach, Radlice, mlýn v Krahulčí a Rozseč a zaniklý Jimramov, Světlá, Rysov, Mrzatec, Vojkov, Uhlíště, Krokvice a další neidentifikovaná ves jménem Myslůvka, tj. asi 16 celých lokalit.²⁶

Složité byl také vývoj **Telče**. Z průběhu 13. století pochází několik nejistých zmínek, za jistou lze považovat až doklad z roku 1283 zmiňující telčského faráře

20 J. CHYTIL, *CDM V*, s. 9–12, č. 11; Josef CHYTIL — Petr CHLUMECKÝ — Karel DEMUTH — Adolf WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel des Markgrathumes Mähren, Brünnner Cuda*, Brno 1856, kn. IV, s. 71, č. 501.

21 Dagmar REJŽKOVÁ, *Soukenický cech ve Slavonicích*, bakalářská práce, Ústav archivnictví a pomocných věd historických FF MU, Brno 2010, s. 19.

22 Jaroslav SEDLÁŘ — Jitka SEDLÁŘOVÁ, *Slavonice*, Praha 1973, s. 22; Jaroslav DŘÍMAL — Ivan ŠTARHA, *Znaky a pečeti jihomoravských měst a městeček*, Brno 1979, s. 412; k deskovým statkům měšťanů viz S. VOHRYZEK, *Šlechta*, s. 161–162.

23 Vincenz BRANDL (ed.), *CDM V*, Brno 1890, s. 92–93, č. 110; TÝŽ (ed.), *CDM XIII*, Brno 1897, s. 408, č. 373; Berthold BRETOLZ (ed.), *CDM XV*, Brno 1903, s. 282, č. 321.

24 Vincenz BRANDL (ed.), *CDM IX*, Brno 1875, s. 109–110, č. 136; TÝŽ (ed.), *CDM XII*, Brno 1890, č. 70, s. 58. J. BISTRICKÝ, *Do husitských válek*, s. 179, považuje za nejstarší svatyni kostel P. Marie; J. SEDLÁŘ — J. SEDLÁŘOVÁ, *Slavonice*, s. 16.

25 V. BRANDL (ed.), *CDM V*, s. 9–12, č. 11; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 157, č. 35; Josef Vítězslav ŠIMÁK, *České dějiny I. 5. Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1150.

26 K hradu Šternberku (okr. Jihlava) viz M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 621–622; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 157, č. 35.

Jindřicha.²⁷ Archeologický výzkum doložil osídlení v prostoru Starého Města snad již od konce 12. století. Do první poloviny 13. století je datován románský kostel sv. Ducha, který stál v areálu dvorce opevněného příkopem. Pravděpodobně je, že již ve 13. století existoval i kostel Panny Marie na Starém Městě.²⁸ Podle jedné z nedatovaných zmínek, dochovaných jen ve formulářovém znění, byla lokalita za Jana Lucemburského královským majetkem zastaveným Janovi z Vartenberka a po jeho smrti za 1 100 hřiven jakémusi Otovi z Lisperka a jeho bratru. Podle druhé zmínky prý pojal panovník úmysl Telč opevnit a spolu s okolními vesnicemi obnovit, to se ale setkalo s odporem pana z Lisperka, který je označován jako zdejší hejtman.²⁹ Roku 1335 vykoupil Telč se zdejším hradem markrabě Karel, Jan Lucemburský ji však s Oldřichem z Hradce směnil za Bánov a tím se Telč stala majetkem pánů z Hradce, kteří ji vlastnili až do svého vymření.³⁰ Roku 1356 slíbil Oldřichův syn Jindřich nemstít se těm, kteří dobyli jeho hrad a město Telč na příkaz markraběte Jana Jindřicha. Roku 1366 je lokalita uváděna jako *civitas*.³¹ Existenci městské správy dosvědčuje zmínka o městské pečeti z roku 1356, k roku 1359 je vzpomínáno založení nejstarší městské knihy, která se však nedochovala, roku 1387 udělil městu právo odúmrti Jindřich starší z Hradce.³² Lokalita je v letech 1356–1419 nejméně devětkrát uváděna jako místo ležení.³³ I zdejší měšťané zakupovali deskové statky na venkově.³⁴ Zprávy z druhé poloviny 14. století se již nejspíše týkají města lokovaného zřejmě pány z Hradce. V něm vznikl nový kostel sv. Jakuba vzpomínaný roku 1417. Byl farním stejně jako kostel na Starém Městě, zatímco u kostela sv. Ducha vznikl roku 1414 špitál. Nové město bylo sídelním městem některých členů rodu, hrad v místě dnešního zámku stál snad již roku 1356, roku 1392 je zde připomínán purkrabí.³⁵ K vlastnímu telčskému panství patřily roku 1366 vsi

27 Gustav FRIEDRICH (ed.), *CDB II*, Praha 1912, s. 384–386, č. 360, s. 384–386; Antonín BOČEK (ed.), *CDM IV*, Olomouc 1845, s. 281–282, č. 214.

28 Jiří BLÁHA — Miloš DRDÁČKÝ — Josef HRDLÍČKA — Robert ŠIMŮNEK — Oldřich ZADRAŽIL, *Historický atlas měst České republiky X. Telč*, Praha 2001, nestránkováno.

29 P. R. v. CHLUMECKÝ — J. CHYTIL (edd.), *CDM VII*, s. 803–804, č. 192; s. 866, č. 285.

30 Tamtéž, s. 168, č. 233.

31 Božena KOPIČKOVÁ (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec. — 1419 aug. 16.) III. Fontes archivi publici Trebonensis*, Praha 1977, s. 241–242, č. 435; V. BRANDL (ed.), *CDM V*, s. 9–12, č. 11; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. IV, s. 67, č. 433.

32 V. BRANDL (ed.), *CDM IX*, s. 3, č. 3; Vincenz BRANDL (ed.), *CDM XI*, Brno 1885, s. 37, č. 437; J. BLÁHA — M. DRDÁČKÝ — J. HRDLÍČKA — R. ŠIMŮNEK — O. ZADRAŽIL, *Historický atlas*, nestránkováno.

33 V. BRANDL (ed.), *CDM IX*, s. 3, č. 3; s. 358, č. 442; TÝŽ (ed.), *CDM X*, Brno 1878, s. 5, č. 5; TÝŽ (ed.), *CDM XII*, s. 479–480, č. 545; Berthold BRETHERL (ed.), *CDM XIV*, Brno 1903, s. 21–22, č. 23; B. KOPIČKOVÁ (ed.), *Regesta III*, s. 171, č. 412; s. 178, č. 432; s. 301, č. 764; s. 323, č. 826; František TISCHER (ed.), *Listiny Jindřicho-Hradecké*, in: Josef Kalousek (ed.), *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích IX*, Praha 1889, s. 247, č. 8; s. 471, č. 23.

34 Viz např. J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 159, č. 98; s. 175, č. 44.

35 V. BRANDL (ed.), *CDM XII*, s. 55, č. 66; B. KOPIČKOVÁ (ed.), *Regesta III*, s. 178, č. 432.

Sedlejev, Krahulčí, Dyjice, Zvolenovice, Slaviboř, Černíč, Hostětice, Volevčice a dnes zaniklé vsi Vaneč a Šiškov.³⁶

Dačice jsou poprvé připomínány roku 1183, kdy byl vysvěcen zdejší kostel sv. Vavřince. Původní zeměpanský majetek daroval markrabě Přemysl snad v letech 1238–1239 křižovníkům s červenou hvězdou. Ti následně o ves dočasně přišli, před rokem 1313 ji však získali zpět, jak svědčí konfirmace falešné listiny Přemysla Otakara II. z tohoto roku. V ní jsou Dačice označeny jako trhovářská ves. Mezi lety 1334 a 1359 získaly lokalitu od křižovníků páni z Hradce, kteří z ní učinili tržní centrum svého sousedního bílkovského panství, křižovníkům zůstala asi jen zdejší fara.³⁷ Roku 1378 se lokalita označuje jako město („civitas“) a místo ležení. O významu místa v té době svědčí i to, že někteří zdejší měšťané se zakupovali na venkově.³⁸ Za pánů z Hradce, asi v padesátých letech 14. století, došlo i zde k vysazení nového trojúhelného náměstí, lokalita však byla opevněna jen ploty, ve kterých stály brány.³⁹ Na rozsah původního panství lze snad usuzovat ze zápisu Heřmana z Hradce ve prospěch Jana z Kravař z roku 1399, kdy je jmenován hrad a ves Bílkov, vsi Hříšice, Manešovice, Dobrohošť, Chlumec, Dolní Němčice a dnes již zaniklá Veleš, dále městečko Dačice a vsi Toužín, Hostkovice a Lipolec a zboží Matějovce sestávající ze vsí Matějovce, Vlastkovce, Radíkova, Stoječína, Stálkova, zaniklé vsi Rapolce a neidentifikovatelných vsí Puczoslagu a Benedína. Městečko Dačice je zde uváděno zvláště s vesnicemi Toužínem, Hostkovicemi a Lipolcem, což mohl být starší rozsah panství, později panství vzrostlo o dalších 13 vsí.⁴⁰

Kunžak příslušel ve středověku k Moravě stejně jako nedaleký Strmilov. Byl snad královského založení, poprvé se připomíná roku 1288. Byl zde kostel sv. Bartoloměje.⁴¹ Jako městečko příslušné ke šternberskému panství pánů z Hradce se připomíná roku 1385.⁴² Po Kunžaku se ve 14. století psal rod nižší šlechty, který zde i držel drobné majetky.⁴³

Další lokality mají společné to, že vznikly na původně zeměpanském panství s centrem na hradě Bítově, v první polovině 14. století vzniká na tomto území i druhý hrad, Cornštejn. Panství bylo na konci 13. století zastaveno bítovské větvi pánů z Lichtenburka, kteří ho pak téměř do konce 15. století drželi jako léno. Při propuštění z léna

36 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. IV, s. 67, č. 433.

37 Jan BISTRICKÝ, *Zeměpanské a křižovnické Dačice*, in: Jan Bistrický — Marie Kučerová (edd.), *Dějiny Dačic, Dačice 2016*, s. 36–37; TÝŽ, *Za pánů z Hradce (do r. 1459)*, in: tamtéž, s. 52–54.

38 V. BRANDL (ed.), *CDM XI*, s. 106–107, č. 117; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VIII, s. 228, č. 224.

39 J. BISTRICKÝ, *Za pánů z Hradce*, s. 60–61.

40 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VIII, s. 228, č. 224.

41 Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně* (Historický archiv 22), Praha 1904, s. 91–92, č. 111; J. V. ŠIMÁK, *České dějiny I. 5*, s. 1150.

42 V. BRANDL (ed.), *CDM V*, s. 9–12, č. 11; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 157, č. 35.

43 Viz např. V. BRANDL (ed.), *CDM V*, s. 9–12, č. 11; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. IV, s. 61, č. 334; s. 63, č. 375; kn. V, s. 80, č. 167.

roku 1498 jsou jmenovány kromě Bítova s městečkem městečka Štítary, Blížkovice a vsi Ctidružice, Pavlice, Blatnice, Lišanovice, Chvalatice, pusté Ždánice, Oslnovice, Heřmanice, Podolí, Německá Víska, Lázy, Častohostice, Mstěnice, čtyři lidé v Mešovcích, šest v Loukovicích, jeden v Mileticích, Rancířov, tři lidé v Písečném, Vysočany, dále majetky v Malém Dešově, Syrovce a další majetky. Kromě toho někdy do roku 1480 patřilo k tomuto lénu i další městečko Jaroměřice nad Rokytnou a vsi Příložany, Boňov, Ohrazenice, Třebelovice, Dědice a dnes zaniklá ves Chobot. Analýza těchto zápisů i dalších dokladů o majetkových transakcích pánů Bítovských z Lichtenburka ukazuje, že k lénu patřilo ve 14. a 15. století kromě městeček cca 35–40 více méně úplných lokalit.⁴⁴ Stanovit z těchto údajů případné tržní okruhy jednotlivých městeček panství v předhusitské době nelze.

Moravské Budějovice jsou poprvé připomínány roku 1231, kdy patřily královně Konstancii, v této době zde vznikl i kostel a karner.⁴⁵ Na konci 13. století se dostaly jako zástava pánům z Lichtenburka. Jako městečko se připomínají poprvé roku 1368.⁴⁶ Zdejší rychtář vystupuje jako věřitel Čenka z Bítova roku 1345.⁴⁷ Roku 1386 je zmiňován zdejší žid Jakub, je ale nejasné, zda tu byla usazena jen jedna židovská rodina, nebo lze počítat s židovskou komunitou.⁴⁸ Významu lokality nasvědčuje založení špitálu kolem roku 1406 zdejším farářem Michalem.⁴⁹ Roku 1411 je lokalita zmiňována jako místo ležení. Někteří zdejší měšťané vlastnili deskové statky.⁵⁰ Z roku 1416 pochází zmínka o konání tamního jarmarku.⁵¹ Roku 1417 dostali moravskobudějovičtí měšťané právo odúmrti od Smila a Jana staršího z Bítova a Jana z Cornštejna.⁵² Roku 1421 dostala lokalita mílové právo na vaření a šenk piva a při tom jsou zmiňována i starší zničená privilegia.⁵³

44 O Bítově viz M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 99–101, o Cornštejně tamtéž, s. 159–161, o vývoji panství viz S. VOHRYZEK, *Šlechta*, s. 171 (počátky léna) a 173–175 (územní vývoj bítovského léna); hlavní doklady o rozsahu léna na konci 15. století viz T. KALINA (ed.), *Moravské zemské desky*, kn. XVII, s. 93–95, č. 87; kn. XVII, s. 95, č. 89.

45 Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Středověké město*, in: Rudolf Fišer — Eva Nováčková, *Dějiny Moravských Budějovic. Od pravěku do roku 1945*, Třebíč 1997, s. 33–36.

46 V. BRANDL (ed.), *CDM X*, s. 31–32, č. 40.

47 P. R. v. CHLUMECKÝ — J. CHYTIL (edd.), *CDM VII*, s. 441–442, č. 605.

48 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 170, č. 373.

49 V. BRANDL (ed.), *CDM XIII*, s. 477, č. 437; s. 503–504, č. 467; B. BRETHOLZ (ed.), *CDM XIV*, s. 22–23, č. 24.

50 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 170, č. 373; kn. VIII, s. 235, č. 334.

51 František HOFFMANN (ed.), *Popravčí a psanecké zápisy jihlavské*, Archiv český čili staré písemné památky české i moravské sebrané z archivů domácích i cizích XXXVIII, Praha 2000, s. 67–71, č. 48/2.

52 Richard PSÍK — Václav BOK (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. (1378 dec.–1419 aug. 16.)*, VIII. *Fontes qui in archivis regionalibus terrae Moraviae et in archivis civitatum Brunensis et Ostraviensis asservantur*, Ostrava 2015, s. 286, č. 460.

53 Karel HRUZA (ed.), *Regesten Kaiser Sigismunds (1410–1437) I*, Wien — Köln — Weimar 2012, s. 95, č. 38.

Další lokalitou na území původního bítovského panství byly **Jaroměřice nad Rokytinou**, které se v rukou pánů z Bítova připomínají roku 1329.⁵⁴ Byl zde opevněný kostel a dvojité náměstí, které snad vzniklo předělením starého, původního náměstí.⁵⁵ Jaroměřice dostaly odúmrtí roku 1420, roku 1436 dva výroční trhy. Jako městečko se připomínají roku 1464.⁵⁶ Asi již v době předhusitské byly městečkem a snad měly i hrdelní právo, jak ukazuje doklad o oběšení lupičů Václava a Jana kolem roku 1417.⁵⁷

Roku 1349 se jako příslušenství cornštejského panství (tedy původně části bítovského panství, která se z něho počala vydělovat po vzniku hradu Cornštejna) připomíná ještě městečko **Štítary**, označované roku 1365 jen jako ves a znovu pak jako městečko roku 1498. Tehdy jsou jako městečko poprvé zmiňovány i **Blížkovice**, doložené poprvé roku 1365.⁵⁸

Další městečka již patřila k jednotlivým panstvím.

Brtnice je poprvé připomínána roku 1224, kdy byla zeměpanským majetkem.⁵⁹ Nejpozději na počátku padesátých let 14. století, možná však již od třicátých let, byla Brtnice panovníkem zastavena Bohušovi ze Starče, zpět vykoupěna markrabětem Janem Jindřichem byla někdy po roce 1365, který kromě toho v té době získal i sousední hrad Rokštejn, který se stal správním centrem panství a později i sídlem jeho majitelů. Markrabě roku 1366 odkázal Brtnici svému synu Prokopovi a roku 1371 Janu Soběslavovi. Roku 1384 ji daroval markrabě Jošt Heraltovi z Kunštátu, ale je nejisté, zda se dar uskutečnil. Na konci 14. století vlastnil totiž statky v okolí s hradem Rokštejnem Hynek z Valdštejna, který je získal podle dokladu z roku 1459 od markraběte Prokopa jako zástavu. Není jisté, zda Brtnice byla součástí této zástavy, ale Valdštejnové získali Brtnici nepochybně ještě před husitskými válkami. Lokalita se jako městečko (oppidum) připomíná poprvé v nedatovaném dokladu ze čtyřicátých let 14. století a pak roku 1365. Od roku 1362 jsou doloženi zdejší rychtáři, roku 1404 i 1416 i s přísežnými.⁶⁰ Z předhusitské doby pochází snad i znak na pečeti městečka, doložený

54 P. R. v. CHLUMECKÝ — J. CHYTIL (edd.), *CDM VII*, s. 857, č. 266.

55 Ladislav HOSÁK, *K počátkům měst na jihozápadní Moravě*, Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. *Historica* 15, 1964, s. 117–125, zde s. 119.

56 Alois PLICHTA, *Jaroměřicko. Dějiny Jaroměřic nad Rokytinou a okolí I*, Třebíč 1994, s. 154; Ladislav HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2008, s. 153; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. XIII, s. 407, č. 182.

57 F. HOFFMANN (ed.), *Popravčí a psanecké zápisy jihlavské*, s. 57–58, č. 40.

58 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. I, s. 6, č. 104; kn. IV, s. 60, č. 305; T. KALINA (ed.), *Moravské zemské desky*, kn. XVII, s. 93–95, č. 87.

59 Jindřich ŠEBÁNEK, *Listiny přibyslavické. Rekonstrukce a kritika*, Zvláštní otisk z Časopisu Maticе moravské 57, Brno 1933, s. 24.

60 Zdeněk MĚŘÍNSKÝ, *Brtnice a její okolí od poloviny 13. století do válek husitských*, in: Josef Janák, *Dějiny Brtnice a připojených obcí*, Brno 1988, s. 51–99, zde s. 77–78; v letech 1362–1385 byl rychtářem Mikuláš, viz SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská knihna I soudní, fol. 30r; 47r; 70v; 156v; 157r; SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská knihna II soudní a radní, fol. 11v; 18v; 23r; 55v; 62v; 65v; v letech 1386–1391 jeho syn Štěpán, viz tamtéž,

však až z pozdně gotického období. Na pečtním znamení je znázorněna vlevo sedící postava královny na trůně s rukama složenýma na prsou a vpravo znak českého lva.⁶¹ Díky zápisům jihlavských městských knih je zde doloženo i několik řemeslníků — švec, koželuh, řezník, kramář či mlynáři.⁶² U zdejšího kostela sv. Jakuba existovala v druhé polovině 14. století johanitská komenda; její počátky jsou nejasné, zanikla asi za husitských válek a lze předpokládat, že šlo jen o tzv. farní komendu s malým pozemkovým majetkem. Špitál je zde doložen až v urbáři z roku 1538 a jeho souvislost se zdejším působením johanitů je nedoložitelná.⁶³ Výčet majetků příslušných k brtnickému panství podává třetí závět markraběte Jana Jindřicha z roku 1371, šlo o Stařeč, Slavice, Římov, Okříšky, Čichov, Petrovice u Okříšek, Jestřebí, Přibyslavice, Čáslavice, Dolní Smrčné, Panskou Lhotu, Uhřínovice a Malé, tj. 13 lokalit.⁶⁴

Stonařov je poprvé doložen roku 1347, ale jak nasvědčuje zdejší kostel tzv. přechodného stylu a karner, lze počítat se vznikem zdejšího osídlení nejpozději v první polovině 13. století.⁶⁵ Již od první poloviny 13. století byla lokalita držena šlechtou, jistě jsou zde doloženi členové místní větve rodu erbu parohu — Ranožirovci, kteří vlastnili zdejší panství do roku 1367, pak následoval Ješek Schössl erbu tří výhonků,

fol. 55v; 75v; 90r; 96v; 100v; roku 1408 je doložen Hanko, viz SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 1v; v letech 1413–1419 Řehoř, viz tamtéž, fol. 19v; 44v; 54v; v letech 1419–1422 Petr, viz tamtéž, fol. 54v; 67v; zmínka o přísedních viz SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 163v; viz i SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 44v z roku 1416; k Rokštejnu viz i M. PLÁČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 538–543.

⁶¹ J. DRÍMAL — I. ŠTARHA, *Znaky a pečeti*, s. 218–219 a s. 498.

⁶² Z. MEŘÍNSKÝ, *Brtnice a její okolí*, s. 78; o mlynářích srov. SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 32v; SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 135v; o krejčích SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 79r; SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 81r; SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 24v; 35r; 37v; 44v; o řeznících SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 75v; 131v; 156v; o kožešnicích SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 151v; 162r; 164r; 168v; SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 47v; o kovářích SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 156v.

⁶³ Stanislav VOHRÝZEK, *K otázce existence komendy řádu johanitů v Brtnici*, *Časopis Matice moravské* 131, 2012, č. 2, s. 265–284; o špitálu tamtéž, s. 274; MZA v Brně, Urbáře, Brtnice, Panství, č. 63 (původně Sbirka rukopisů Moravského zemského archivu, G 10, kniha č. 575), fol. 23v.

⁶⁴ J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. IV, s. 98–101, č. 4.

⁶⁵ Václav RICHTER, *Přechodní stavby v údolí Jihlávky*, *Vlastivědný sborník Vysočiny*, oddíl věd společenských 4, 1961, s. 23–37, zde s. 28–33.

který lokalitu s okolními vesnicemi držel jako markraběcí léno, po roce 1390 drželi Stonařov již jako alod vладыkové z Hodic.⁶⁶ Jako městečko je zmiňován roku 1365 a pak roku 1367.⁶⁷ V předhusitské době jsou zde doloženi rychtáři i řemeslníci jako krejčí, řezníci, krčmář a povozník. Zdejší obyvatelstvo bylo spíše německé. Roku 1429 je doloženo konání jarmarku.⁶⁸ Stonařovské panství zahrnovalo roku 1390 kromě svého centra také Prostředkovice, Bezděkov a zaniklý Pfaffendorf. Vладыkové z Hodic k panství připojili i sousední, dnes zaniklou ves Falknov, kterou vlastnili již dříve.⁶⁹

Dlouhá Brtnice je poprvé doložena roku 1355, roku 1368 je ojediněle označena jako městečko.⁷⁰ Roku 1365 je zde doložena tvrz, která sloužila jako sídlo zdejších šlechticů, nejprve příslušníků rodu tří výhonků, od poloviny šedesátých let 14. století Hruta z Kněžic, následně byla ves rozdělena mezi více majitelů z různých rodů, až během husitských válek získal všechny díly Mareš z Volfěřova.⁷¹ Podle zemských desek zde roku 1360 bylo 20 lánů a 12 větších podsedků. K lokalitě roku 1365 patřilo nejméně šest rybníků, mlýn, dvůr a roku 1492 je zde doložena i stará krčma, která tu zřejmě stála již dříve. Rychtář je doložen roku 1400.⁷² Původní osídlení bylo snad u kostela sv. Václava, který podle B. Samka pochází z druhé poloviny 13. století. Později došlo k vysazení nové návsi, v jejímž rohu stála tvrz.⁷³ Jako vsi příslušné k panství se udávají roku 1355 Zhořec, roku 1360 a 1365 Loučky, obě vsi dnes již neexistují.⁷⁴

Heraltic jsou poprvé zmiňovány v predikátu roku 1252, v letech 1376, 1386, 1390 a 1409 jsou vzpomínány jako městečko.⁷⁵ Až do šedesátých let 14. století patřily vладыkům z Heraltic, poté polovinu lokality i zdejší tvrze získali páni z Rosic, na tvrzi však

66 Stanislav VOHRYZEK, *Dějiny panství Stonařov do roku 1530*, Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských 19, 2015, s. 36–67, zde s. 42–50; V. BRANDL (ed.), CDM X, s. 3–4, č. 3.

67 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. IV, s. 59, č. 295; V. BRANDL (ed.), CDM X, s. 3–4, č. 3; o Stonařově viz S. VOHRYZEK, *Dějiny panství Stonařov*, s. 56–60.

68 SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 104v–105r.

69 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 201, č. 949; kn. VII, s. 174, č. 435.

70 Tamtéž, kn. III, s. 24, č. 69; kn. V, s. 73, č. 14.

71 Tamtéž, kn. IV, s. 60, č. 313; kn. V, s. 73, č. 12; Mareš se poprvé píše po Dlouhé Brtnici roku 1432, viz SOkA v Jihlavě, AM Telče, Inventář, Josef Rampula, sign. 4.

72 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. III, s. 42, č. 530; kn. IV, s. 60, č. 313; Jekel, viz SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 134r.

73 Bohuslav SAMEK, *Umělecké památky Moravy I*, Praha 1994, s. 372; o tvrzi Vladimír NEKUDA — Josef UNGER, *Hrádky a tvrze na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1981, s. 106.

74 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. III, s. 24, č. 69; kn. III, s. 42, č. 530; kn. IV, s. 60, č. 313.

75 J. ŠEBÁNEK — S. DUŠKOVÁ (edd.), CDB IV/1, s. 417–421, č. 244; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VI, s. 127, č. 526; kn. VII, s. 170, č. 368; s. 194, č. 800; Vincenz BRANDL (ed.), *Libri citationum et sententiarum seu knihy pùhonné a nálezové II*, Brno 1873, s. 169, č. 679.

stále sídlili vладыkové z Heraltic. V lokalitě byl ve 14. století mlýn, menší krčma u kostela, lázeň a další krčma. Lokalita ležela na jedné z větví Haberské stezky a vybíralo se tu mýto.⁷⁶ Z řemesel je doložen kovář.⁷⁷ Rychtář je zmiňován roku 1387.⁷⁸ Heraldické panství podle lenního reverzu Petra Hechta z Rosic z roku 1366 před rozdělením zaujímal kromě Heraltic vsi Bransouze, Chlístov, Pokojovice, Zašovice, Rokytnici nad Rokytnou, Předín, Vacenovice, Hvězdoňovice, Strachoňovice, Hříšici a dnes zaniklé Dašovice, Regenzholz, Petrovice u Želetavy a Čížov.⁷⁹

Želetava je poprvé doložena roku 1305, jako městečko (Markt) je zmiňována roku 1368. Před tímto rokem patřila Želetava i se zdejší tvrzí Oldřichovi ze Želetavy z rodu Ranožirovců. Poté, co Oldřich městečko a panství prodal, se stal tento majetek markraběcím lénem. Roku 1401 povolil markrabě Jošt tehdejšímu držiteli léna Litoltovi z Bítova zapsat zde věno své manželce Elišce z Hradce, v rámci něhož se později se souhlasem Václava IV. dostala Želetava jako dědičný majetek pánům z Hradce.⁸⁰ Lokalita ležela na Haberské stezce a vybíralo se zde mýto. Sloužila zřejmě jako tržní místo pro horníky ze zlatých dolů ve Štítkách, které patřily k želetavskému panství.⁸¹ Roku 1369 se zde připomíná rychtář.⁸² K panství patřily podle dokladu z roku 1368 vsi Jindřichovice, Markvartice, Budíškovice a dnes zaniklé Štítky.⁸³

Nová Říše se připomíná poprvé roku 1234.⁸⁴ Podle tradice zde byl roku 1211 založen klášter premonstrátek doložený však poprvé roku 1248.⁸⁵ Roku 1320 se lokalita zmiňuje jako městečko, stejně v letech 1354, 1386, 1394 či 1412.⁸⁶ Větší část Nové Říše

76 V. BRANDL (ed.), *CDM IX*, s. 362–363, č. 447; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VI, s. 127, č. 526; s. 142, č. 753; kn. VII, s. 198, č. 887.

77 SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 2v.

78 Enderlinus roku 1387, viz SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 85v; Andreas roku 1387 tamtéž, fol. 95v; pak až Rewhl roku 1425, tamtéž, fol. 78v.

79 V. BRANDL (ed.), *CDM IX*, s. 362–363, č. 447.

80 J. CHYTIL (ed.), *CDM V*, s. 151, č. 147; V. BRANDL (ed.), *CDM X*, s. 29–31, č. 39; TÝŽ, *CDM XIII*, s. 158, č. 148; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VI, s. 126, č. 475; s. 139, č. 680; kn. VIII, s. 251, č. 610; kn. XI, s. 291, č. 36; s. 321–322, č. 524.

81 V. BRANDL (ed.), *CDM X*, s. 29–31, č. 39; mýto je doloženo i v J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VI, s. 139, č. 680.

82 SOKA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 94v.

83 V. BRANDL (ed.), *CDM XII*, s. 29–31, č. 39.

84 Gustav FRIEDRICH (ed.), *CDB III/1*, Praha 1942, s. 80–81, č. 74.

85 J. ŠEBÁNEK — S. DUŠKOVÁ (edd.), *CDB IV/1*, s. 240–241, č. 143.

86 Nejstarší zmínka však pochází z českého opisu již nedochované listiny, viz P. R. v. CHLUMECKÝ — J. CHYTIL (edd.), *CDM VII*, s. 810, č. 203; Vincenz BRANDL (ed.), *CDM VIII*, Brno 1874, s. 234–235, č. 287; TÝŽ (ed.), *CDM XII*, s. 210–211, č. 217; J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. VII, s. 177–178, č. 500; kn. IX, s. 273, č. 327; Jan TIRAY, *Telecký okres. Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy IV*,

patřila ve 14.–15. století zdejšímu klášteru, až do 16. století se zde však udržel šlechtický díl s tvrzí se dvěma poplužními, který v druhé polovině 14. století patřil pánům z Holoubka a po roce 1406 Bohušovi z Habrovan. I v tomto městečku se vybíralo mýto a byla zde krčma.⁸⁷ Od roku 1372 jsou doloženi rychtáři; jeden z nich, Hanuš, koupil roku 1415 deskový majetek v blízkých Bohuslavicích. Jako místo ležení je Nová Říše uváděna v letech 1354, 1359 a 1394, všechny případy se týkají koupě tamního majetku místním klášterem.⁸⁸ Ke klášternímu majetku patřilo při založení asi 5–6 lokalit v okolí městečka — Vystrčenovice, Sedlatice, Vápovice a snad i Hladov — Pfaffendorf a zaniklé Řimovice, ve 14. století klášter kupoval i další majetky, šlo však většinou o lokality značně vzdálené od městečka.⁸⁹

Batelov se poprvé připomíná roku 1279, roku 1425 je lokalita zmiňována jako městečko v testamentu Žofie, dcery Jana či Ješka z Pacova a Batelova.⁹⁰ Lokalita byla původně zeměpanská, roku 1325 ji získali směnou páni z Lipé, kteří ji dále udělovali jako léno. Leníci sídlili na zdejší tvrzí.⁹¹ V předhusitské době jsou zde doloženi řemeslníci, zejména řezníci, ale i povozníci, krčmář, bednář a kožešník.⁹² Urbanismus lokality svědčí o jejím dvoufázovém vývoji, na který ukazuje i existence dvou kostelů. Starší kostel sv. Barbory se stal hřbitovním po vzniku nového farního kostela sv. Petra a Pavla, připomínaného poprvé roku 1400. Nový kostel vznikl na novém, velkoryse

Brno 1913, s. 312, zmiňuje privilegium Jana Jindřicha o povýšení na městečko a o udělení trhu v oktávu sv. Petra a Pavla roku 1363; jako pramen udává *Annales P. Henrici Fritz* z klášterního archivu.

87 SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 108v.

88 V. BRANDL (ed.), *CDM VIII*, s. 234–235, č. 287; TÝŽ (ed.), *CDM IX*, s. 111–112, č. 137; TÝŽ (ed.), *CDM XII*, s. 210–211, č. 217.

89 S. VOHRYZEK, *Šlechta*, s. 219.

90 Zbyněk SVITÁK — Helena KRMÍČKOVÁ — Jarmila KREJČÍKOVÁ (edd.), *CDB VI/1*, Praha 2006, s. 98–99, č. 54; SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 88v; K. KUČA, *Města a městečka I*, s. 51, uvádí doklad o označení lokality jako městečko již k roku 1325, v jediné dochované zmínce o této lokalitě z tohoto roku však Batelov jako městečko označen není, viz Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III*, Praha 1890, s. 427–428, č. 1094.

91 Adolf TUREK, *Manové nejvyššího maršálka. Část II. Lenní statky maršálkovy*, *Vlastivědný věstník moravský* 7, 1952, s. 1–8, zde s. 3; o tvrzí pojednal M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 91–92.

92 Řezníci viz SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 3r; SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 94r, 122r; SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 3, Městská kniha III radní, fol. 18r; povozníci viz SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 46v; 57r; SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 2, Městská kniha II soudní a radní, fol. 133r; bednář viz SOkA v Jihlavě, AM Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy, inv. č. 1, Městská kniha I soudní, fol. 55v; krčmář tamtéž, fol. 51r.

lokovaném náměstí, dnešním náměstí Míru.⁹³ Proto lokalitu lze alespoň od počátku 15. století považovat za městečko. K Batelovu patřily podle pozdního dokladu z roku 1534 vsi Švábov, Spělov, Rácov, Salavice a zaniklý Lovětín a Nedvězí.⁹⁴

Podobnou situaci zaznamenáváme i v **Třešti**, která je poprvé připomínána roku 1349, jako městečko je označována roku 1464, kdy získala právo odúmrti. Prvním doloženým majitelem byl Závíš z Třeště (1355–1358), pak lokalitu vlastnil krátce Štěpán z Březnice, markrabě Jan Jindřich a nakonec od roku 1358 páni ze Šternberka.⁹⁵ I zde je v předhusitské době doloženo široké spektrum řemeslníků (kovář, řezník, nožíř, za husitských válek i tkadlec). Bývalý rychtář je zmiňován roku 1386. V. Richter datuje vysazení nového tržiště do předhusitské doby, podle něho tedy musela být Třešť již tehdy trhovou osadou. Nebyla opevněna, ale v novověku zde existovaly brány.⁹⁶ Snad ještě před vysazením městečka zde vznikla někdy ve 14. či v 15. století tvrz. Předpoklady M. Plačka dosvědčují výzkumné a dokumentační práce probíhající při rekonstrukci objektu od roku 2019.⁹⁷ K panství patřily vsi Buková a Jezdovice.⁹⁸

Mezi předhusitská městečka lze snad zařadit i některé další lokality, které jsou takto uváděny po husitských válkách. Jsou to **Předín**, připomínaný jako městečko roku 1481, podhradní **Bítov** roku 1498 a **Stařeč** roku 1499.⁹⁹ Zejména u Bítova lze uvažovat, vzhledem ke starému původu lokality a její správní funkci centra provincie do konce 13. století, o starobylých tržních právech. Stařeč byla ve 14. století významným zeměpanským statkem, ale její rozvoj asi brzdila blízkost k Třebíči. Ve 14. století, v době zástavy Bohušovi ze Starče, zde snad existovalo nějaké šlechtické sídlo.¹⁰⁰

Na základě zjištěných poznatků lze považovat za poddanská města v druhé polovině 14. století alespoň Slavonice a Telč a počítat s tím, že před husitskými válkami tohoto významu dosáhly Moravské Budějovice. Ve všech těchto lokalitách vznikl špitál, doloženy tu jsou nejméně dva kostely, u Slavonic a Telče je z této doby doloženo opevnění a je zachována jejich pečeť, u Slavonic je v předhusitském období zmiňována i škola a soukenický cech, u Telče a Moravských Budějovic udělení odúmrti, u Moravských Budějovic jarmark a přítomnost židů. Obyvatelé všech tří lokalit se

93 Kamil KROFTA (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia V, Acta Urbani VI. et Bonifatii IX. 1378–1404*, Praha 1903, s. 933, č. 1633; Petr JOKEŠ, *Farní organizace na středověké západní Moravě*, Brno 2011, s. 24.

94 T. KALINA (ed.), *Moravské zemské desky*, kn. XXIV, s. 231, č. 90–91.

95 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. I, s. 6, č. 105; kn. III, s. 26, č. 116; s. 37, č. 398; s. 37, č. 417.

96 Václav RICHTER, *K nejstarším dějinám Třeště*, Časopis společnosti přátel starožitností českých 61, 1953, s. 7–37, zde s. 34–35; K. KUČA, *Města a městečka VII*, s. 718.

97 M. PLAČEK, *Ilustrovaná encyklopedie*, s. 650–651.

98 J. CHYTIL — P. CHLUMECKÝ — K. DEMUTH — A. WOLFSKRON (edd.), *Die Landtafel*, kn. III, s. 37, č. 417.

99 T. KALINA (ed.), *Moravské zemské desky*, kn. XV, s. 24, č. 209; kn. XVII, s. 93–95, č. 87; kn. XV, s. 100, č. 116; F. HOFFMANN, *Středověké město*, s. 108–109, uvádí ještě Studenou a Lipolec. Nejstarší doklad o Studené jako městečku se autorovi této studie podařilo najít k roku 1558: T. KALINA (ed.), *Moravské zemské desky*, kn. XXVIII, s. 384, č. 4.

100 Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia II. Acta Innocentii VI. 1352–1362*, Praha 1907, s. 145–146, č. 359.

Název	Městské zřízení	Hradby	Kostely (vč. předměstí)	Špitál	Doklady o ležení	Deskové statky měšťanů	Hrad/tvrz	Další
Vratěšín	1323		1				ne	clo
Slavonice	1294 trh, 1366 město	1366	2 (a 1 samostatná kaple)	1414	3	ano	ne*	pečet, cechy, škola, doklady řemesel
Strmilov	1294 trh, 1385		2					
Telč	1316, 1356	ano	3	1414	1	ano	ano	pečet, 1387 odúmrť
Dačice	1378		1		1	ano		
Kunžak	1385		1					
Moravské Budějovice	1368		2	1407	1	ano		jarmark 1416, židé, odúmrť 1417, mřlové právo 1421
Štítary	1349		1					
Blížkovice	1498							
Jaroměřice n. Rokytinou	1464		1					hrdelní právo?, odúmrť 1420
Brtnice	1340–1346		1**	ř***			ř****	mřto, řemesla
Stonařov	1365		1				ano	řemesla
Dlouhá Brtnice	1368		1				ano	
Heraltice	1376		1				ano	mřto, krčmy, lázeň
Želetava	1368		1				ano	mřto
Nová Říše	1320		2**		3	ano	ano	mřto
Batelov	1424		2				ano	řemesla
Třešť	1464		1				ano	řemesla
Předín	1481		1					
Bitov	1498		1					
Stařeč	1499		1				ano (14. století)	

TAB. 1. Přehled zjištěných informací.

* Roku 1366 je zde doložen panský dům.

** V Brtnici byla u kostela komenda johanitů, v Nové Říši byl jeden z kostelů klášterní.

*** Špitál doložen až v pohusitské době.

**** Oprava hradu zmiňována roku 1437.

zakupovali na venkově. Za významnější městečka lze na základě zmínek o ležení, charakteru zástavby či počtu kostelů považovat Dačice, Batelov, Strmilov a Novou Říši, do této skupiny lze zřejmě zařadit i Brtnici.

Mnoho z poddanských měst a městeček doložených v období 1350–1420 bylo původně zeměpanských. Doložit to lze u Dačic, Brtnice, Moravských Budějovic, Staře a snad i u Batelova. I Štítary a Blížkovice byly původně vsi příslušné k bitovskému panství, a tedy zeměpanské. K původně zeměpanským lokalitám snad patří i Třešť a Slavonice. Jiné lokality byly asi od počátku v šlechtické držbě, jako Stonařov, Heraltice a snad Dlouhá Brtnice a také Nová Říše, kde však zřejmě již v první polovině 13. století získává majetky tamní klášter.

Jak ukazují zjištěné údaje, část lokalit prodělala během svého vývoje změnu struktury, došlo zde k nové lokaci, která zahrnuje tržní prostor — náměstí, jak lze doložit zejména v případě Batelova, Dačic, Dlouhé Brtnice, Třeště, Strmilova a v nejvelkolepější podobě Telče, kde bylo vysazeno hrazené vrcholně středověké město. Podobný vývoj měly zřejmě i Slavonice a s rozšiřováním osídlení se počítá i v Moravských Budějovicích. Tyto změny probíhaly zřejmě již z iniciativy šlechtických majitelů těchto sídlišť, byť přesnější datace v rozmezí od konce třicátých do padesátých let 14. století jsme schopni jen u Telče.

Ve značné části lokalit se nacházela sídla jejich majitelů, případně držitelů. Výjimku představují případy, kdy šlechtic vlastnil více tržních lokalit — na moravských panstvích pánů z Hradce s lokalitami Dačice, Kunžak, Slavonice, Strmilov, Telč bylo sídlo jen v Telči a ve Slavonicích (panský dům), podobně páni z Lichtenburka sídlili na hradě Bítově, případně Cornštejně, tj. mimo města a městečka svého panství (Jaroměřice nad Rokytnou, Moravské Budějovice, Štítary, Blížkovice). Jindy jako šlechtické sídlo sloužil hrad ve větší vzdálenosti od měst a městeček, jako v případě Vratěnína hrad Frejštejn či v případě markraběcího a pak valdštejnského panství s městečky Brtnice a Stařeč hrad Rokštejn.

O zájmu šlechty na vývoji jejích poddanských měst svědčí privilegia, která vydala v jejich prospěch, nebo která byla vydána panovníckou kanceláří na její přimluvu. Takových dokladů máme však dochováno jen málo a týkají se výhradně lokalit pánů z Hradce, zeměpanského lenního zboží (Vratěnín a léna pánů z Lichtenburka) a v opisu údajně i Nové Říše, tedy lokalit všech vrchností, kde se zachovala alespoň část z jejich předhusitských archivů. V případě Vratěnína a Nové Říše se jedná o udělení trhu, u Slavonic, Moravských Budějovic a Jaroměřic máme doloženo udělení odúmrti, u Slavonic též udělení cechovního privilegia, u Moravských Budějovic udělení či obnovení mílového práva panovníkem na přimluvu vrchností.

Význam toho kterého městečka a jeho případný rozkvět či úpadek souvisel s velikostí tržního okruhu, který závisel na velikosti panství jeho majitelů a byl tedy často poměrně pevně dán již od 13. století. Lze pozorovat, že lokality jako Telč, Brtnice či Dačice byly centry panství o 10–15 vesnicích, snad sem lze zařadit i Heraltice, ke kterým do roku 1376 patřilo 15 vsí, ale na panství se nacházelo i druhé centrum, Předín, doložený jako městečko až roku 1481. Na panství pánů z Hradce příslušejícímu k hradu Šternberku o 15 vesnicích ležela dvě městečka, Kunžak a Strmilov. Na velkém bitovském panství s 35–40 vesnicemi v předhusitské době dosáhly úrovně města Moravské Budějovice a městečka Jaroměřice a Štítary a do konce 15. století je

jako městečko doložen i Bítov, který mohl mít starší počátky, a Blížkovice.¹⁰¹ Počet vsí patřících k Vratěninu, Stonařovu, Želetavě a Batelovu se pohyboval kolem pěti, v případě Dlouhé Brtnice a Třeště máme doloženy jen dvě vsi, s čímž bezpochyby souvisí i ojedinělost jmenování první z lokalit jako městečka, která pravděpodobně souvisela s ambicemi jejich tehdejších majitelů, vladyků erbu tří lupenů. Majitel Nové Říše, tamní klášter premonstrátek, nabyt sice před husitskými válkami asi 10 lokalit, v okolí městečka jich však ležela asi jen polovina.

Ambice majitelů a velikost jejich majetků nebyly jedinými předpoklady vzniku poddanských měst a městeček. Pozorování geografického rozmístění poddanských měst a městeček nám ukazuje, že v předhusitském období není doloženo žádné městečko v rozsahu tržního okruhu jedné míle — asi 11 km — od zeměpanských měst, Jihlavy a Jemnice. Vzdálenost asi jedné míle leží mezi lokalitami v povodí Dyje, jako jsou Slavonice, Dačice a Telč, u lokalit, u nichž máme doložen či předpokládáme starý zeměpanský původ, a které ležely na stezce sledující tok Dyje. Naopak velkou koncentrací městeček pozorujeme ve středu sledovaného území (Brtnice, Stonařov, Dlouhá Brtnice), kterou procházelo několik větví Haberské stezky a kde jsou doložena šlechtická panství již od první poloviny 13. století; do stejné doby spadají zřejmě i počátky zdejší těžby drahých kovů.¹⁰² Dlouhá Brtnice je vzdálená od Stonařova jen pět kilometrů. Po jejím úpadku pokračoval v této oblasti proces formování sítě městeček, ještě v 15. století jsou jako městečka uváděny i Předín a Opatov a ke konci 16. století byla na městečko povýšena i Stará Říše.¹⁰³

Srovnání s vývojem městského zřízení na Brněnsku je ztíženo tím, že pro naši oblast máme zejména ze staršího období méně pramenů a že naše oblast byla z větší části oblastí kolonizační. J. Doležel rozlišil celkem čtyři horizonty vývoje městského zřízení: v prvním, do roku 1253, vzniklo na Brněnsku jedno institucionální město — zeměpanské Brno — a lze sem klást i počátky tržního práva v jiných zeměpanských a církevních lokalitách. Trhové lokality v rukou šlechty zde lze doložit až v druhém horizontu, do roku 1306, někdy se jednalo o původně zeměpanskou lokalitu (Velká Bíteš), většinou však šlo o nové lokace na šlechtických panstvích. O jejich tehdejší stupni vývoje se však většinou usuzuje na základě poznatků archeologie a ze sídelních souvislostí. V první polovině 14. století následují méně významná šlechtická založení, někdy jen tržní vsi (například Archlebov, Drahaný, Zbraslav, Ždánice), v druhé polovině 14. století dochází k přeměnám některých starších lokalit v hrzená

101 O rozsahu bítovského léna viz S. VOHRYZEK, *Šlechta*, s. 172–176.

102 O vývoji stezky viz Vladislav NAVRÁTIL, *K povrchovému průzkumu zaniklých středověkých osad a jejich plužin na jihozápadní Moravě*, in: *Historická geografie 25, Sborník příspěvků k problematice sídel a zaniklých středověkých osad a plužin*, Praha 1986, s. 201–231, zde s. 217–222; k těžbě drahých kovů Milan VOKÁČ — Stanislav HOUZAR — Pavel ŠKRDLA, *Dolování zlata v širším okolí Hor u Předína na západní Moravě: dějiny výzkumů, historie dolování, topografie a archeologie lokalit a přehled geologických poměrů*, in: Petr Hrubý (ed.), *Stříbrná Jihlava 2007. Studie k dějinám hornictví a důlních prací. Příspěvky z konference stříbrná Jihlava 04.–07. 10. 2007 v Jihlavě. Věnováno Pavlu Rousovi k 60. narozeninám, Archeologické výzkumy na Vysočině, Supplementum 1, Jihlava — Brno 2007, s. 26–53.*

103 K Opatovu K. KUČA, *Města a městečka IV*, s. 682; TÝŽ, *Města a městečka VI*, s. 634.

města a přibývá i několik městeček založených panskými rody (Ždánice, Archlebov, Zbraslav, Drahaný) a tento trend pokračuje až do husitských válek (Schreyner, Žďárec, Dědice, Židlochovice apod.). Některé lokality byly centry jen málo rozsáhlých statků a někdy jsou označovány jako městečko jen efemérně. Vývoj, co se týče šlechtických městeček, byl na Jemnicku podobný,¹⁰⁴ v první polovině 13. století vznikla jako institucionální město Jihlava a městská práva získala asi i Jemnice, byť její vývoj byl pomalejší. Další tržní lokality byly tehdy zřejmě na nízkém stupni vývoje a většinou zeměpanské. Ve druhém horizontu jsou doloženy trhové vsi pánů z Hradce (Slavonice, Strmilov) a snad sem lze klást lokace některých dalších městeček, zejména Dačice a Nové Říše, které tehdy patřily církvi. Původně zeměpanské Moravské Budějovice se stávají lenní držbou. V první polovině 14. století došlo k přeměně Slavonic a původně zeměpanské Telče v institucionální města a nejpozději v tomto období se trhovými lokalitami stávají i šlechtické lokality jako Dlouhá Brtnice, Heraltice, Stonařov, Želetava a zeměpanské léno Štítary. V následujícím období dochází k růstu významu Moravských Budějovic, které se stávají městem, městečky se stávají Batelov, Jaroměřice nad Rokytnou a snad i Třešň. Počet městeček v oblasti se měnil i později.

RÉSUMÉ:

Research into the issue of non-royal towns and townlets in the Jihlava region and their relationship to their aristocratic owners in the pre-Hussite period is made difficult by both a lack of sources and inconsistent medieval terminology. Not even the existing literature has a uniform view on when individual localities can be referred to as a non-royal town or townlet. Research into the issue of the nobility in southwestern Moravia, or rather in the medieval province which, based on its centre, was referred to in the 13th century as the Province of Bítov and, based on other centres, as Province of Jemnice or Jihlava after its pledge, allowed us to concentrate pre-Hussite written sources for the area, particularly from Moravian land tables and documents, and to supplement these with mentions from Jihlava town registers in the case of selected localities. The ascertained data make it possible to categorise the non-royal market localities of the pre-Hussite period according to their significance as non-royal towns with or without fortifications, typical features of which are, in addition to a rectory, an infirmary, documents of the town authorities, guilds and privileges, and non-royal towns, of which those with documents on encampments or those with multiple churches of medieval origin (with documented or presumed transfer of parish rights) can perhaps be set apart as being more important. In a number of localities, especially in the most important ones (Batelov, Brtnice, Dačice, Jaroměřice nad Rokytnou, Moravské Budějovice, Telč), it is possible to document or assume (Slavonice) origins with the landed nobility, having come into the nobility's possession mostly in the 14th century. Most localities at that time contained the seat of their owners, with the exception of examples where they resided in an older castle (Bítov, Rokštejn, Frejštejn) outside of the given town or, in the case when they owned multiple towns and townlets, they used only some as their seat. The sources from the second half of the 14th century make it possible to determine the extent of the town owners' estates and thus their possible market radius. The size of an estate was associated with the importance of the given locality. At that time, the largest estate in the area was the pledged Bítov estate with the town of Moravské Budějovice and the townlets of Jaroměřice nad Rokytnou, Štítary and perhaps Bítov with 35-40 villages, followed by the estates of Telč, Dačice, Brtnice and the mon-

104 To však neplatí o církevních městečkách, kterých bylo na Brněnsku vzhledem k tamní koncentraci církevních institucí více než na Jihlavsku.

asterial Nová Říše with approximately 10–15 villages. The average aristocratic estates with townlets had a stable core of approximately five villages, with the exceptions of Dlouhá Brtnice and Třešť, to which two villages belonged, the first of which lost its townlet status during our period. Its example illustrates the importance of the ambitions of the owners of the given localities for their development. However, a precondition for the development of townlets was a location outside of the one-mile radius of sovereign towns — in our region of Jihlava and Jemnice, as well as the location on roads. While in the Moravská Dyje river basin along the Humpolec trail, individual localities were established at a distance of one mile, along the individual branches of the Haberská trail, in an area with mining of precious metals, the concentration of townlets reached a higher level, although the importance of those localities was lower. In comparison with the development in the Brno region, we can observe similar tendencies in the area under examination — aristocratic market localities appear only in the second half of the 13th century; afterwards, older localities belonging to the landed nobility shift between non-royal towns and townlets, while new aristocratic towns established in the 14th century are mostly less significant localities arising on small estates of the lower nobility.

Mgr. et Mgr. Stanislav Vohryzek, Ph.D., v současnosti působí jako archeolog v NPÚ ÚOP v Telči. Zabývá se dějinami osídlení jihozápadní Moravy, dějinami lén olomouckého biskupství, premonstrátského řádu na Moravě a problematikou hradů (vohryzek.stanislav@npu.cz).